

TÜRK RESİM SANATINDA İNAS SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEBLİ RESSAMLARTHE PLACE OF PAINTERS WHO WERE EDUCATED IN INAS SANAYI-I NEFISE
SCHOOL, IN TURKISH PAINTING**Dr. Eda ERİŞ KIZGIN**

ORCID: 0000-0001-8440-0826

Özet

Batılılaşma dönemi ile birlikte toplumsal dönüşüme giren Osmanlı Devleti'nde birçok alanda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Osmanlı toplumunda ikinci planda kalan kadınlarda batılılaşma dönemi ile birlikte daha aktif hale gelerek saygın bir yer edinmiştir. Bu süreç içerisinde eğitim seviyesi yükselen kadınlar aynı zamanda sanatla ilgilenmeye de başlamıştır. Kadınların sanatla tanışması ilk olarak dönemin ileri gelen ailelerine mensup olan kızların özel resim dersleri alması ve eğitim için yurt dışına gönderilmeleriyle başlamıştır. Kadınların güzel sanatlar eğitimi, resmi olarak 1914 yılında açılan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ile gerçekleşmiştir. Dönemin önemli sanatçılarından eğitim verdiği bu okulda yetişen kadın ressamalarda, Türk resim sanatına önemli katkılar sağlamışlardır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında eserleri ile ülkemizi temsil eden bu sanatçılar sonraki kuşaklara öncülük etmişlerdir. Bu araştırma da diyebilirsiniz İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim görmüş kadın ressamalardan Müzdan (Sait) Arel, Nazlı Ecevit, Güzin Duran, Melek Celal Sofu, Belkis (Mustafa) Hanım, Fahrünnisa Zeyd ve Sabiha (Rüştü) Bozcalı'nın yaptıkları çalışmalar doğrultusunda Türk resim sanatı üzerindeki katkıları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, Ressam, Kadın, Eğitim.

Abstract

Significant developments occurred in many fields in the Ottoman Empire, after it undergone social transformation with the period of Westernization. Women who stayed in the background in Ottoman society gained a respectable place by becoming more active with the period of westernization. During this process, women whose education level rose, also became interested in art. Women first met with art after the girls from the prominent families of the period took private painting lessons and were sent abroad for education. Fine arts education of women was performed by Inas Sanayi-i Nefise School, which was officially opened in 1914. The women painters who were trained in this school, where the important artists of the period gave education, made important contributions to the Turkish art of painting. These artists, who represented our country with their works both at home and abroad, pioneered the next generations. This study focused on the contributions of the works of Muzdan (Sait) Arel, Nazlı Ecevit, Guzin Duran, Melek Celal Sofu, Belkis (Mustafa) Hanım, Fahrunnisa Zeyd and Sabiha (Rustu) Bozcali, who were educated at Inas Sanayi-i Nefise School, to Turkish painting.

Keywords: İnas Sanayi-i Nefise School, Painting, Woman, Education.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde batılılaşma dönemi ile birlikte birçok alanda yenilik ve gelişmeler yaşanmıştır. Bu alanlardan biri de resim sanatı olmuştur. İlk olarak askeri okulların (Mühendishane-i Berri-i Hümayun - Mühendishane-i Bahri-i Hümayun) ders programına giren resim dersleri sarayın desteği ve hoşgörüsü ile birlikte önem kazanmaya başlamıştır (Çoruhlu, 1999: 468-469). Askeri okullarda ressamların yetişerek eğitimlerini Avrupa'da pekiştirmeleri, önemli sayıda Avrupalı ressamın Türkiye'ye gelmesi ile birlikte resim sanatı yaygın bir zemin bulmuş ve kamuoyu oluşmuştur. Bu gelişmelerin neticesinde resim eğitiminin verileceği bir okulun olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Osman Hamdi Bey'in girişimleriyle 1883 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi kurulmuştur (Karadağ, 2008: 21-22). İlk açıldığında resim, mimari ve oymacılık bölümlerinin bulunduğu okula sadece erkek öğrenciler alınmıştır.

Osmanlı toplumunun modernleşme sürecinde kadınlarda sosyal hayata dâhil olmaya başlamıştır. Ancak bu süreç içerisinde kadınların resim eğitimi erkeklere göre daha geç ve kısıtlı olanaklar ile gerçekleşmiştir. Kadınların resim eğitimi özel derslerle başlamış, bürokrat ve saray çevresine yakın ailelerin kızları yabancı ve yerli ressamlardan dersler almışlardır. Bu şekilde eğitim veren sanatçılar arasında Salvatore Valeri, Albert Mille, Leonardo de Mango, Fausto Zonaro, Mary Adelaide Walker ve Osman Hamdi gibi isimler yer almaktadır (Tunç, 2018: 50).

Resim dersleri 1869 yılında kurulan kız sanayi mekteplerinin ders programlarına eklenmesiyle kadınların eğitime resmi olarak dâhil edilmiştir. 1870'te kurulan Darülmualimâtlar ise kadınların resim eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Özellikle İstanbul'daki okulda resim dersleri yerli ve yabancı önemli resim öğretmenleri tarafından verilmiştir. 20. yüzyılda Darülmualimât'ta resim öğretmenliği yapan Müfide Hanım, Mihri Hanım ve Madam Rafael resmi kurumlarda kadınların sanat eğitiminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Gençel, 2021: 178; Ebiri, 2021: 1427).

Dönemin önemli kadın sanatçılarından Mihri Hanım'ın girişimleriyle 1914 yılında kadınların sanat eğitimi alacakları İnas Sanayi-i Nefise Mektebi kurulur. Resim ve Heykel bölümlerinden oluşan mektepte eğitime ilkin Beyazıd'daki Zeynep Hanım Konağı'nda başlanılmıştır. Sonrasında farklı sebeplerle mektep Bezm-i Âlem Sultanisi'ne ardından Gedikpaşa'daki iki katlı bir binaya taşınmıştır. Mektebin ilk atölye hocaları 1914 kuşağının önemli temsilcilerinden biri olan Ali Sami Boyer ile Mihri Müşfik'tir (Gören, 1996: 124-125). Teorik dersler için ise Sanayi-i Nefise Mektebi hocaları görevlendirilmiştir. Buna göre, sanat tarihi dersine Vahit Bey, anatomi dersini Nurettin Ali Berkol, perspektif dersini ise Ahmet Ziya Akbulut girmiştir (İpek, 1996: 29; Paşalıoğlu, 1996: 53). Okulda Salih Zeki Bey, Mihri Müşfik Hanım ve Ömer Adil Bey müdürlük yapmıştır. Özellikle Mihri Müşfik Hanım ve Ömer Adil Bey çevrelerinin getirmiş olduğu fırsatlardan yararlanarak öğrencilere daha kaliteli eğitim vermeye çalışmışlardır (Gören, 1996: 124; Ürekli, 2003: 53-54).

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 1924 yılında kapatılarak Sanayi-i Nefise Mektebi'ne aktarılmıştır. Ancak bu birleşim bina sorunu nedeniyle sadece idari anlamda gerçekleşmiştir. İki okul Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Fındıklı'daki eski Meclis-i Mebusan binasına taşınmasıyla tamamen birleşmiştir (Paşalıoğlu, 1996: 62; Gençel, 2021: 196).

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde dönemin önemli sanatçıları tarafından Müzdan Arel, Nazlı Ecevit, Güzin Duran, Melek Celal Sofu, Belkıs Hanım, Fahrünnisa Zeyd ve Sabiha

Bozcalı gibi kıymetli kadın ressamlar yetiştirilmiştir. Bu sanatçılar Türk resim sanatının gelişmesine katkı sağlayarak çağdaşlaşma sürecinin önemli temsilcileri olmuştur.

2. İNAS SANAYİ-İ NEFİSE MEKTEPLİ RESSAMLAR

2.1. Müzdan (Sait) Arel (1897-1986)

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk öğrencilerinden olan Müzdan Arel, İstanbul'da doğmuştur. Eğitimine Fransız Madam Corp Mektebi'nde (Büyükkada Sörler Okulu) başlamıştır. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Sami Bey, Feyhaman Bey ve Mihri Müşfik Hanım'dan eğitim almıştır. Aynı zamanda Fransız ressam Loui Andre'nin atölyesinde de çalışmıştır. Portre, nü ve manzara çalışan sanatçı, kişisel sergiler açmış ve pek çok karma sergiye katılmıştır (Paşalıoğlu: 1996: 68; Akçay 2015: 98-99).

2.2. Nazlı Ecevit (1900-1985)

Askeri kökenli bir aileden gelen Nazlı Ecevit, Beşiktaş İnas Rüştüyesi ve Darülmuallimat Kız Öğretmen Okulu'nda eğitim almıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk öğrencilerinden biri olan Nazlı Ecevit, Mihri Müşfik Hanım, Ömer Adil Bey ve İbrahim Feyman'dan dersler almış ve 1922 yılında mezun olmuştur. İstanbul, Kastamonu, Bolu, İzmit ve Ankara'da öğretmenlik yapmıştır (Bayav, 2011: 22).

Sanatçı en fazla eser veren kadın ressamlardan biri olarak kişisel sergiler açmış ve çok sayıda karma sergiye katılmıştır. Ayrıca Güzel Sanatlar Birliği'nin yönetiminde uzun yıllar görev almıştır. Figür, portre, natürmort ve manzara gibi pek çok alanda çalışmalar yapmıştır. İlk olarak figür ve nü çalışan sanatçı daha sonra natürmort ve manzara eserler vermiştir. Manzara resimleri rengi öne çıkaran gerçeğe bağlı gözlemci eserlerdir. Portrede daha başarılı olduğunu kabul eden Ecevit, kendini Realist-Empresyonist olarak tanımlamaktadır (Paşalıoğlu, 1996: 86). Resimleri izlenimci eğilim ile bağdaşsa da portrelerinde kişisel anlatımı yakalamıştır. Eşi Fahri Ecevit, oğlu Bülent Ecevit, Şeref Akdik, Güzin Duran, Fatma Adalan ve Leman Alp portreleri sanatçının ön plana çıkan eserleri arasında bulunmaktadır (Toros, 1988: 51).

2.3. Güzin Duran (1898-1981)

İstanbul'da doğan sanatçı, sanatkâr bir aile mensuptur. Dedesi dönemin ünlü hattatlarından Yahya Hilmi Efendi'dir. Güzin Duran, 1914 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'ne başlayarak Mihri Müşfik ve Ömer Adil Bey'den dersler almıştır. Ayrıca Feyhaman Duran'dan pastel, Şair Ahmet Haşim'den ise estetik dersi görmüştür. 1922 yılında hocası Feyhaman Duran ile evlenmiştir. 1925 yılında Avrupa eğitim bursu almaya hak kazansa da evliliği sebebiyle gitmemiştir (İpek, 1996: 70; Canikli, 2005: 35-36).

Duran peyzaj, natürmort, portre ve nü konularda resimler yapmıştır. Eserlerinde genel olarak yağlıboyanın yanı sıra suluboyayı da kullanmıştır. Resim anlayışı eşi ve hocası olan Feyhaman Duran ile aynı olup Empresyonist üsluptadır. Güzin Duran aynı zamanda yazmacılık, hat, deri işleri, karagöz tasvirleri ve porselen koleksiyonculuğuyla ilgilenmiştir (Okkalı, 2018: 454). Sanatçı Galatasaray Sergileri, Halkevleri Sergileri ve Güzel Sanatlar Birliği Sergilerine katılmış, ilk kişisel sergisini 1937 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nde gerçekleştirmiştir. Ayrıca 1971 yılında Türkiye Turing Otomobil Kurumu Merkezi'ndeki "Güzin Duran'ın Yazı, Resim ve Hat Sanatı Koleksiyonundan 47 Eser" sergisi ile 1979'da

Topkapı Sarayı'nda sunduğu ve sonrasında müzeye bağışladığı "Suluboya Karagöz Resimleri" önemli sergilerindedir (Canikli, 2005: 48).

2.4. Melek Celal Sofu (1896-1976)

Köklü bir aileden gelen Melek Celal Sofu, İstanbul'da doğmuştur. Güzel sanatların her dalında başarılı olan sanatçı resim dışında heykel, hat, tezhip ve işleme gibi alanlarda da çalışmalar yapmıştır. Resim sanatı ile ilgili ilk bilgileri dayısı asker ressam Kazım Bey'den almıştır. İki evlilik yapan Celal Sofu'nun ilk eşi Hasan Celal Sofu'dur. Hasan Celal Sofu'nun ölümü üzerine ikinci evliliğini Alman Prof. Dr. Lampe ile gerçekleştirerek Münih'e yerleşmiştir (Yakın, 2005: 33-34).

Araştırmacı sanatçı olan Celal Sofu, İnas Sanayi-i Mektebi'ne konuk öğrenci olarak girmiş ve Nazmi Ziya'dan dersler almıştır. Sonrasında Paris Julian Akademisi'nde eğitimine devam etmiştir. Sanatçı peyzaj, portre, natürlmort ve nü çalışmalar yapmıştır. Resimlerinde Empresyonizm etkileri ile Realist çizgiler bulunmaktadır. Figüratif resme yatkınlığı nedeniyle portreleri gerçekçidir (Paşalıoğlu, 1996: 74). 1920-1940 yılları arasında düzenli olarak Galatasaray Sergilerine ve Ankara Sergilerine katılmış, Münih'te de çalışmalarına devam etmiştir. Önemli eserlerinden biri olan "TBMM'de Kadın Konuşmacı" adlı resmi ile mecliste kadın varlığının gerekliliğine sanatıyla dikkat çekmiştir (Bayav, 2011: 20; Akçay, 2015: 118-119). Türk işlemleri ve yazı ustaları ile ilgili Fransızca, Almaca ve Türkçe kitaplar yayınlamış, yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da ün yapmış bir sanatçıdır.

2.5. Belkıs (Mustafa) Hanım (1896-1925)

Makedonyalı aileye mensup Belkıs Hanım, 1914 yılında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girmiş ve Sami Boyer ile çalışmıştır. 1917'de mezun olarak başarılarından dolayı Maarif Nezareti tarafından Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ne gönderilmiştir. Burada dönemin önemli sanatçılarından emperyonist Lovis Corinth ile çalışmıştır. Figüratif, nü ve İstanbul manzaraları üzerine çalışan sanatçı özellikle portre çalışmaları ile ön plana çıkmaktadır (Paşalıoğlu, 1996: 86-87; Sağlam, 2000: 68). Galatasaray sergilerine katılan Belkıs Hanım, 1924 yılında tekrar Almanya ya gönderilmiştir. 1925 yılında Almanya'da vefat etmiştir (İpek, 1996: 76).

2.6. Fahrünnisa Zeyd (Fahr el Nisa Zeyd) (1901-1991)

Farklı alanlarda önemli sanatçılar yetişmiş Şakir Paşa ailesinden gelen Fahrünnisa Zeyd, ilköğretimini babasının açtığı ilkokulda, ortaöğretimini Notre Dame de Sion'da tamamlamıştır. Eğitimine İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde devam etmiştir. İlk evliliğini yazar Melih Devrim ile 1920 yılında gerçekleştirmiştir. Bu evliliğinden iki çocuğu olmuştur. Oğlu ünlü ressamlarımızdan Nejat Devrim, kızı tiyatro sanatçısı Şirin Devrim'dir (Toros, 1988: 65).

Sanatçı evlendikten sonra Paris'te Ranson Akademisi Stalbach Atölyesi ve Roger Bissiere Atölyesi'nde çalıştı. Döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde Namık İsmail Atölyesi'nde çalışan Zeyd, D grubuna katılmıştır. İkinci evliliğini Türkiye Irak Büyük Elçisi Prens Emir Zeyd yapmış ve eşinin işi nedeniyle farklı ülkelere gitmiştir. Bu durum sanatına olumlu yönde etki etmiştir. Çağdaş Türk resminin temsilcilerinden biri olan Fahrünnisa, potre ve soyut çalışmalarda başarılı olmuştur (Akçay, 2015: 121). İlk kişisel sergisini 1944'te İstanbul'daki evinde, ilk yurtdışı sergisini ise 1948'te Londra St. George's Gallery'de düzenlemiştir (Güray, 2020: 49). Dünyanın pek çok yerinde karma sergilere katılmış ve kişisel sergiler açmıştır. 1975 yılında Amman'a yerleşen sanatçı, burada kendi adını taşıyan bir sanat

enstitüsü açmış ve 1991'e kadar ders vermiştir. Yurt dışında en fazla eser sergileyen ilk Türk sanatçısıdır (Paşalıoğlu, 1996: 81; Karadağ, 2008: 103).

2.7. Sabiha (Rüşti) Bozcalı (1903-1998)

İstanbul'da dünyaya gelen sanatçının babası Bozcaadalı Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın oğlu Rüşti Paşa, annesi Sultan Abdülhamit dönemi tanınmış devlet adamlarından Memduh Paşa'nın kızı Handan Hanım'dır. Özel öğretmenlerden İtalyanca, Fransızca ve Almanca dersleri alan Bozcalı 5-6 yaşlarında resim yapmaya başlamıştır. Ailesinin desteği ile Ali Sami Boyer'den özel dersler almış 1919'da resim eğitimi için Almanya'ya gönderilmiştir (İpek, 1996: 80; Sağlam, 2000: 68). Berlin'de Lovis Corinth ile Münih'te Moritz Heymann ve Karl Casper ile çalışmıştır (Durmaz, 2018: 407).

Türkiye'ye döndükten sonra Mısır Valisi'nin annesi Valide Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmiştir (Karadağ, 2008: 107). Kısa süre kaldığı Kahire'de manzara ve portre çalışmaları yapmıştır. İstanbul'a döndüğünde 1929-1930 yılları arasında Feyhaman Duran ve Namık İsmail ile çalışmıştır. 1930'da Paris'e giden sanatçı Paul Signac'dan ders almıştır. Üç yıl süren eğitiminin ardından yurda dönerek ilk özel sergisini Flarmoni Derneği'nde açmıştır (Sağlam, 2000: 69; Durmaz, 2018: 407). Cumhuriyet Halk Fırkası ve Halkevleri tarafından 1939 yılında yurt gezilerine davet edilmiş ve Zonguldak'a gönderilmiştir. Zonguldak'ta fabrikalara yoğunlaşarak endüstriyel gelişim üzerine eserler üretmiştir (Durmaz, 2018: 407). 1947'de Roma'ya giden Bozcalı, üç yıl Giorgio di Chirico'nun atölyesinde eğitim almıştır. Manzara, natüremort, tarihi köşkler ve portre konularını tercih eden Bozcalı suluboya, yağlıboya, pastel ve karakalem gibi pek çok teknik ile eserler üretmiştir. Aynı zamanda dergiler ve ansiklopediler için illüstratif çalışmalar yapmıştır (Sağlam, 2000: 69). Başta Reşat Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi olmak üzere halkın ilgi duyduğu eserleri resimleriyle bezemiştir (Toros, 1988: 78).

3. SONUÇ

Osmanlı toplumunda batılılaşma dönemi ile birlikte daha aktif hale gelen kadınlar, özellikle II. Meşrutiyet ile birlikte toplumda daha saygın bir yer edinmişlerdir. Bu süreç içerisinde kadınların eğitimi için kız rüştiyeleri ve öğretmen okulları açılmıştır. Ancak yükseköğrenim görmeleri ancak 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile gerçekleşmiştir. Osmanlı'da kadınların sanatla tanışması ilk olarak dönemin ileri gelen aile kızlarının özel resim dersleri alması ve eğitim için yurt dışına gönderilmesi ile başlamıştır.

Kadın ressamlar Osmanlı'da ikinci planda kalmalarına rağmen resim sanatında kendilerini ifade etme biçimleri, işledikleri konuların çeşitliliği ve farklılığı ile önemli bir yere sahiptir. Mihri Müşfik Hanım'ın girişimleri ile açılan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi, kadın sanatçıların özgürleşmesinde, kendilerini ifade etmesinde ve eserlerinin çeşitlenmesinde yardımcı olan önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Mektep aynı zamanda sanat üretiminin yaygınlaşmasına da etki etmiştir. İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ile birlikte toplum kadın resamlara tanışarak kadınların resim yapmasını kabullenmiştir. Kadınların resim yapmaya başlaması ile Türk resim sanatını da farklı bakış görmüş ve kadınların hassaslığı ve duyarlılığı sanata da yansımıştır.

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi öğrencilerinin tamamı dönemin ileri gelen kültürlü ve köklü ailelerine mensuptur. Böylece bu ailelerin desteği ile kadın ressamlarımız yetişebilmiştir.

İnas Sanayi-i mektepli ressamalar, Osmanlı Ressamalar Cemiyeti'ne üye olarak dönemin sanat ortamına girmiştir. Ayrıca 20. yüzyılın önemli sergilerinden olan Galatasaray Sergilerine katılarak eserlerini sunma fırsatı bulmuşlardır. Devlet tarafından verilen burslarla bazı öğrencilerin yurt dışında eğitim almaları sağlanarak resim sanatının gelişimi desteklenmiştir. Ayrıca sanatçıların büyük bir bölümü ülkenin çeşitli yerlerinde öğretmenlik yaparak resim eğitimi vermişlerdir.

Mektepli ressamalar dönemin yaygın anlayışı olan akademikleşmiş Emperyonizm etkisinde eserler üretmişlerdir. Resimlerindeki temaların çoğunluğu natüremort, figür, potre, nü ve manzara oluşturmaktadır. Sanatçılar yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da eserleri ile ülkemizi temsil etmişlerdir. Ayrıca mektepli ressamlarımızdan Melek Celal Sofu resimlerinin yanı sıra farklı dillerde yazdığı kitaplarıyla kültürümüzün tanıtılmasına katkı sağlamıştır.

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim gören sanatçılar dönemin zor şartlarına rağmen yaşamları, çalışmaları ve eserleriyle sonraki kuşaklara öncülük etmişlerdir. Bu bağlamda sanatta kadının yerini sağlamlaştırarak Türk resim sanatında önemli izler bırakmışlardır.

KAYNAKÇA

Akçay, S. (2015). "Türk Resim Sanatında (1908-1930) Erken Cumhuriyet Dönemine Kadar İlk ve Öncü Kadın Ressamalar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bayav, D. (2011). "19. Yy. Sonu ve 20. Yy. Başında Kadın Ressamlarımız", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29: 15-28.

Canikli, İ. C. (2005). "Ressam Güzin Duran", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çoruhlu, T. (1999). "Osmanlı Asker Ressamalar", Osmanlı Ansiklopedisi, (11): 468-472, İstanbul.

Durmaz, Ö. (2018). "Sabiha Bozcalı ve Türkiye Grafik Tasarım Tarihi", (Ed. Özlem Belkıs-Duygu Kankaytsın), Sanatın Gölgedeki Kadınları Sanat ve Edebiyatta Tarih Dışında Bırakılanlar, ss. 404-419, İstanbul: Ayrıntı Yayınları,

Ebiri, G. (2021). "Türk Resminde Kurucu Kuşak Ressamaların Katkısı Üzerine Bir Çalışma", Atlas Journal, 7(38): 1424-1429.

Gençel, Ö. (2021). "Sanayi-i Nefise Mektebi (1882-1928), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gören, A. K. (1996). "Güzel Sanatlar Eğitiminde Kadınlara Açılan İlk Resmi Mektep: İnas Sanayi-i Nefise", Art+Decor/AD, 43: 124-130.

Güray, E. (2020). "Fahrelnissa Zeid'e Işık, Renk ve Şeffaflık Bağlamında Yeniden Bir Bakış: Paleokrystal Serisi Ve Vitrayları", Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, 8: 46-56.

İpek, S. (1996). "Türk Resim Sanatında Gelişme Evreleri ve Kadın Ressamlarımız", Sanatta Yeterlilik Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Karadağ, E. (2008). "Cumhuriyet Dönemi Kadın Sanatçıların Resim Öğretimindeki Rolü", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Okkalı, İ. C. (2018). “Güzin Duran: Eşinin Gölgesinde Bir Kadın Ressam”, (Ed. Özlem Belkıs-Duygu Kankaytsın), *Sanatın Gölgedeki Kadınları Sanat ve Edebiyatta Tarih Dışında Bırakılanlar*, ss. 444-456, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Paşalıoğlu, H. B. (1996). “İnas Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mezunları”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Sağlam, N. (2000). “Kadın Ressamlar Ortaçağdan Günümüze”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Toros, T. (1988). *İlk Kadın Ressamlarımız*, İstanbul: Ak Yayınları Sanat Kitapları Serisi.

Tunç, U. (2018). “Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Örneği”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ürekli F. (2003). “Güzel Sanatlar Eğitimde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, 39(231): 178-188.

Yakın, M. (2005). “Türk Resminde Melek Celal Sofu'nun Yeri ve Önemi”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.